
JELENA MIHAJLOV

Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, Beograd

UDK 316.72(4-12)"2000/..."
316.647.8:323.1(=163.3/6)(497)"2000/..."

REGIONALNA KULTURNA SARADNJA U JUGOISTOČNOJ EVROPI

Apstrakt: *Ideja za ovaj rad potekla je od sve izraženijeg obnavljanja različitih oblika saradnje u regionu jugoistočne Evrope, posebno u okviru evropskih integracija. U radu se analizira kulturna saradnja između zemalja jugoistočne Evrope, a akcenat se stavlja na analizu kulturne povezanosti i saradnje u okviru zemalja bivše Jugoslavije. Cilj rada je da analizira mehanizme uspostavljanja saradnje u ovom region, koji predstavlja specifičnu kulturnu celinu u okviru Evrope, ukaže na to da li se i u kojoj meri saradnja u regionu razlikuje u odnosu na saradnju sa državama van regiona, odnosno da pokaže u čemu se sastoji specifičnost veza koje se uspostavljaju u okviru naznačenog regiona. Termin jugoistočna Evropa se u ovom radu ne upotrebljava u strogo geografskom smislu, iako se približno poklapa sa geografskom teritorijom jugoistočne Evrope, već se odnosi na države koje su izabrane na osnovu uspostavljenih kulturnih veza čime se formira kulturno relativno definisan, prepoznatljiv region, pa je od presudnog značaja za izbor bila specifičnost kulturne saradnje. Osim toga, u radu se analizira u kojoj meri se može govoriti o postojanju zajedničkog kulturnog identiteta u ovom regionu.*

Ključne reči: *jugoistočna Evropa, region, kulturna saradnja, identitet, Zapadni Balkan*

Uvod¹

Regionalna saradnja u jugoistočnoj Evropi² poslednjih nekoliko godina sve više dobija na značaju. U

¹ Osnova za ovaj rad je master rad koji je odbranjen na Fakultetu političkih nauka u Beogradu, marta 2010. godine.

² U daljem tekstu će umesto termina jugoistočna Evropa biti korišćena skraćenica JIE, osim u delovima gde je neophodno koristiti pun naziv zbog objašnjenja upotrebe termina jugoistočna Evropa ili pri citiranju drugih autora koji koriste pun naziv.

periodu posle 2000. godine, demokratskih promena u Srbiji i postepene stabilizacije regiona, sve zemlje se kreću ka istom cilju, a to je članstvo u Evropskoj uniji. Pošto je regionalna saradnja jedan od osnovnih zahteva, postavljen zemljama u regionu od strane EU, posebno u slučaju zemalja Zapadnog Balkana za koje je regionalna saradnja jedan od osnovnih uslova za približavanje, odnosno pristupanje EU, to čini veliki podsticaj za obnovu ove saradnje.

Period posle 2000. godine predstavlja novu fazu u regionu, pre svega obeleženu težnjom država da se priključe Evropskoj uniji, kao i period u kom je ideja o saradnji jednim delom nametnuta “od spolja”, od strane EU. S druge strane, u ovom periodu, zahvaljujući tranziciji, sličnoj situaciji i sličnim problemima u regionu, neke od ovih inicijativa potiču i iz samog regiona. Ali dok se granice zemalja JIE sa jedne strane međusobno otvaraju, paralelno sa tim procesom se stvaraju nove granice u regionu koje nastaju kao posledica članstva pojedinih država ovog regiona u Evropskoj uniji.

Karakteristike JIE kao regiona omogućavaju, olakšavaju i utiču na razvijanje kulturnih veza i međusobnu povezanost ovih zemalja u okviru Evrope, čineći ga istovremeno i delom Evrope, ali i delom koji ima svoje sopstvene, autonomne karakteristike. Osnove za međusobne kulturne veze ovih zemalja su različite, a neke od osnova za njihov razvoj su političke, ekonomske, ali i kulturne, istorijske, jezičke i dr. Povezanost bivših jugoslovenskih republika, činjenica da su nekada predstavljale deo zajedničkog, iako svakako ne homogenog, neizdiferenciranog kulturnog prostora, stvara preduslove za razvoj kulturne saradnje koja će biti lakše uspostavljena, tj. obnovljena i intenzivnija u odnosu na saradnju sa drugim zemljama.

Kada se govori o ovom regionu, može se zapaziti paralelna upotreba dva termina, Balkan i jugoistočna Evropa. Iako se termini jugoistočna Evropa i Balkan često koriste kao sinonimi, postoje i istraživači koji ističu i razlike među njima u smislu da je jedan pojam širi od drugog, to jest da je više ili manje zemalja koje se podvode pod ove termine.³ Razlog za sve češću

---

³ Detaljan pregled ovih teorija videti u: Todorova M., *Imaginarni Balkan*, Beograd 2006, str. 90-104.

upotrebu termina jugoistočna Evropa umesto termina Balkan je to što Balkan predstavlja relativno neodređen i nejasan pojam zbog toga što kod različitih autora postoji više različitih kriterijuma za određivanje granica Balkana, u zavisnosti od toga da li se posmatra u strogo geografskom smislu ili prema geopolitičkim i kulturnim podelama. Osim toga, iako se u naučnim krugovima koristi i kao neutralan, termin Balkan najčešće prate negativne konotacije, opterećen je “teretom” prošlosti, zbog čega se koristi u pežorativnom smislu i često percipira kao zaostao, primitivan i nazadan region u *naprednoj i ka budućnosti okrenutoj Evropi*.

Često se stanovnici zemalja koje se navode kao balkanske i sami protive takvoj kvalifikaciji; termin *balkanizacija* predstavlja pežorativan izraz koji označava stanje zaoštrenosti sukoba interesa u jednom regionu, usitnjavanje teritorije i dezintegraciju multietničkih država sa slabim izgledima da dođe do sporazumnog rešenja. S druge strane, iako se ni za termin jugoistočna Evropa ne može reći da je potpuno oslobođen negativnih konotacija pošto je za vreme Drugog svet-skog rata ovaj termin zloupotrebljen od strane nacističara,⁴ u poslednje vreme često kao neutralan zamenjuje termin Balkan.

Termin jugoistočna Evropa je, između ostalog, bio korišćen i u rečniku Evropske unije i odnosio se na države sa prostora JIE koje nisu zaključile *Sporazum o pridruživanju* ali pošto nije korišćen u značenju koji ovaj termin ima u geografskom smislu, područje je preimenovano u Zapadni Balkan.⁵ Regija koja se danas naziva Zapadni Balkan potiče iz terminologije EU i predstavlja pre svega političku odrednicu; koristi se kao odrednica za Albaniju i pet država bivše Jugoslavije – Bosnu i Hercegovinu, Srbiju, Makedoniju, Hrvatsku i Crnu Goru.

Veze između bivših republika su posebno kompleksne, pre svega zbog specifične situacije i činjenice da su, s jedne strane do devedesetih godina činile jednu istu državu pa su ne samo veze između njih već i kulturna sličnost bile znatno jače nego između ostalih

⁴ Ibid., 89.

⁵ Paljević M. (ur.), *Vodič kroz Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju*, Beograd 2008, str. 51.

država JIE, a sa druge strane, rat tokom devedesetih godina je ostavio posledice po sve oblike saradnje pa tako i kulturnu saradnju i kulturno i svako drugo jedinstvo. To se, mada u nešto manjoj meri nego kod ostalih država bivše Jugoslavije, odnosi i na Sloveniju, koja iako samo uslovno može da se uključi u ovaj region, ima specifičan položaj kao bivša jugoslovenska republika koja i dalje ima značajne kulturne veze i sa ostalim republikama.

Osnovne karakteristike kulturne saradnje u regionu

Region se može shvatiti subnacionalno, kada se odnosi na regione unutar jedne nacionalne države ili supranacionalno, kada se odnosi na celinu koju čini više država, kao što je to slučaj sa evropskim regionalnim zajednicama (Evropska zajednica, Beneluks...), ili u kombinaciji jednog i drugog principa udruživanja.⁶ JIE predstavlja supranacionalni region koji sačinjavaju države koje povezuju teritorijalna i kulturna bliskost, ali i ekonomski i politički faktori.

Istorijski, razvoj ovog regiona obeležen je kako bliskom saradnjom u svim oblastima tako i žestokim sukobima pa se može govoriti o periodima kada saradnja jedva da postoji između nekih država, kao što je npr. period devedesetih godina XX veka između bivših jugoslovenskih republika, i o periodima kada se posebno insistira na ovoj saradnji, kao što je period posle 2000. godine, u kontekstu evropskih integracija.

Veze koje konstituišu ovaj region su istovremeno političke, ekonomske i kulturne. Pored ekonomske i političke saradnje, kulturna saradnja zauzima značajno mesto kao spona koja povezuje države u regionu, bilo da govorimo o celom području JIE ili samo o zemljama bivše Jugoslavije. Kada se govori o kulturnoj saradnji u JIE, mora se uzeti u obzir i to da intenzitet saradnje između država u ovom regionu nije ujednačen, pa imamo države koje ostvaruju izuzetno intenzivnu kulturnu saradnju, ali i one države u regionu koje međusobno skoro uopšte ne saraduju. Ovaj intenzitet kulturne saradnje varira tokom vremena, a različit je i u zavisnosti od perioda u kom se saradnja i kulturna povezanost analizira.

---

⁶ Stojković B., *Evropski kulturni identitet*, Beograd 2008, str. 144.

Dimitrije Vujadinović navodi tri glavna praktična razloga za podsticanje učesnika u kulturnoj produkciji da učestvuju u regionalnoj saradnji koja se odnosi na deo regiona, to jest na sve zemlje Zapadnog Balkana, osim Albanije:

- višedecenijsko kulturno zajedništvo ili kulturno raspoznavanje;
- ekonomski razlozi – povećanjem tržišta povećava se i broj potrošača (ekonomija obima, *prim.aut.*);
- zajednički pristup koji poboljšava položaj kreativnog rada u uslovima evropskih globalnih procesa.⁷

Na intenzitet kulturnih veza u regionu utiču različiti kulturni činioci među kojima značajno mesto zauzimaju jezik, tj. postojanje sličnosti, međusobne razumljivosti između različitih jezika u regionu, istorijske veze – povezanost država kroz istoriju, tradicija, ali i religija (bliskost na osnovu religije odnosno konfesije), kao i teritorijalna blizina, to jest da li je reč o državama ili regijama koje se graniče ili ne; kada se govori o intenzitetu kulturne saradnje u regionu ne treba zanemariti ni značaj manjina iz jedne države u drugoj, posebno u pograničnim regijama, ali ni saradnju koja se uspostavlja između glavnih gradova, mada se ova dva činioca ne odnose isključivo na državu ovog regiona.

Važno je naglasiti da u slučaju regiona treba oprezno pristupiti “faktorima zbližavanja” kao što su jezička bliskost i istorijske veze, jer s druge strane, ma koliko delovali kao preduslov za ostvarivanje intenzivne kulturne saradnje, tokom istorije su baš ti faktori često bili i uzrok sukoba i dezintegracije, što znači da faktori integracije baš zbog sličnosti mogu da postanu faktori dezintegracije. To bi se moglo objasniti i činjenicom da iako bi niži stepen međusobnih kulturnih razlika trebalo da olakšava asimilaciju i da vodi homogenizaciji i oblikovanju složene nacionalne kulture, to nije uvek slučaj; često je na delu “fenomen koji je još Frojd nazvao *narcizmom malih razlika*, koji deluje u suprotnom pravcu naglašavajući kulturnu različitost na račun sličnosti susednih kultura”.⁸

---

⁷ Vujadinović D., *Mobility in SEE*, in: *Mobility of Artists and Cultural Professionals in South Eastern Europe*, Beograd 2009, str. 100.

⁸ Stojković B., u: Andrea Semprini, *Multikulturalizam*, Beograd 2004, str. 156.

Identitet

Pitanje o postojanju regionalnog kulturnog identiteta kada je u pitanju region JIE je iz više razloga problematično. Pre svega, iako postoji jedan broj država u regionu kod kojih bi bilo osnova za tvrdnju o postojanju regionalnog kulturnog identiteta, postoje i one države koje imaju minimalne sličnosti i gotovo da ne uspostavljaju nikakvu saradnju, niti među njima postoje neke značajnije kulturne, ali ni ekonomske ili političke veze, kao što su npr. Srbija i Albanija, pa gotovo da nema nikakvih osnova za govor o zajedničkom identitetu.

Drugi razlog je to što, iako bi zbog istorijskih prilika eventualno mogli govoriti o kolektivnom identitetu kad su u pitanju bivše jugoslovenske republike, problem koji se javlja je to što su one same gradile svoj nacionalni identitet na negaciji zajedničkog identiteta, pa u tom slučaju imamo međusobno isključivanje nacionalnog i regionalnog identiteta. Kulture malih nacija u ovom regionu, slične među sobom, često namerno idu u smeru suprotnom od svojih suseda da bi im bile manje slične, da bi potvrdile i u što većoj meri izgradile i ojačale nacionalni identitet, dok regionalni identitet često doživljavaju kao pretnju i ugrožavanje nacionalnog, što je posebno bio slučaj sa državama nastalim dezintegracijom bivše Jugoslavije. Samim tim, posle kratkog perioda od osamostaljenja država u regionu iz iste “kulturne” celine, SFRJ, ponovno stavljanje tih zemalja u isti okvir je za njih same problematično, posebno ako se uzme u obzir da one još uvek rade na izgradnji svojih nacionalnih identiteta i na dokazivanju različitosti od drugih država SFRJ.

Kao posledica rušenja socijalističkih režima, ali i dezintegracije SFRJ, u ovom regionu je tokom devedesetih godina nastupila svojevrsna “kriza identiteta”. Pokušaj da se region posle 2000. godine ponovo integriše ekonomski, politički i kulturno odbacivan je od strane nacionalističkih pokreta. Od strane ovih nacionalističkih struja građen je od perioda devedesetih, i kod Bošnjaka i kod Hrvata i kod Srba, koncept “mučeničke” (“svoje”) i “genocidne” (“tuđe”) nacije.⁹

---

⁹ Cvitković I., Bosansko–Hercegovački “sporni” identiteti u: *Identiteti kulture i mira u procesima globalizacije i regionalizacije Balkana*, Niš 2007, str. 52.

S druge strane, regionalno povezivanje bi se moglo posmatrati i kao brana protiv kulturne unifikacije i homogenizacije i kao način očuvanja kulturnog identiteta, pa u tom kontekstu Lj.Mitrović smatra da se regionalizacija može gledati i kao “poželjni oblik globalizacije Balkana i štit protiv globalizma” i da, kao takva, regionalizacija ima višestruku funkciju, između ostalog i kao faktor kulturne integracije i formiranja regionalnog identiteta i samosvesti balkanskih građana i naroda (zajedničkog sistema vrednosti, interesa građana jednog prostora u odnosu na druge regije u Evropi i svetu),¹⁰ odnosno kao vid očuvanja kulturne autonomije. U ovom konkretnom slučaju ono se, ipak, uglavnom tumači kao pretnja nacionalnom identitetu, a kao brana za to se pre svega koristi zatvaranje u okvire nacionalne kulture. I proces evropskih integracija, pored procesa globalizacije, pre svega od strane nacionalističkih struja, često se doživljava kao pretnja nacionalnom identitetu, pretnja “naciji-državi”, i dalje dominantnom konceptu, pa se insistira na isticanju nacionalnih karakteristika kao vidu suprotstavljanja homogenizaciji kultura kroz globalizaciju, ali i regionalizaciju. Pri tom, u odnosu prema procesu evropskih integracija dolazi do mešanja težnje pristupanja EU sa težnjom očuvanja sopstvenog kulturnog identiteta i strahom od kulturne unifikacije i gubljenja nacionalnog identiteta kroz ovaj proces i osećaj ugroženosti od onog što dolazi sa strane, što se često manifestuje i naglašenom ksenofobijom. Nacionalni i regionalni identitet bilo koje vrste u JIE se često i dalje međusobno isključuju.

Tako su i u saradnji sa okolnim zemljama, kada su u pitanju države bivše Jugoslavije, pomešana osećanja, kao posledica nedavnih sukoba, ali i osećaja bliskosti kultura koji je posledica zajedničkog života i istorijske okrenutosti tim zemljama. Sukobi koji su se odvijali tokom devedesetih, podeljenost teritorije ali i neujednačenost evropskih integracija u regionu poljuljale su osećaj regionalnog identiteta u JIE.

Kada se govori o identitetu ovog regiona ne može se zadržati termin jugoistočna Evropa jer se ne može govoriti o identitetu “jugoistočne Evrope”, već to implicira govor o “balkanskom identitetu”, što povlači

---

¹⁰ Mitrović Lj., *Savremeni Balkan u ključu sociologije društvenih promena*, Niš 2003, str. 73

za sobom pre svega negativne odrednice ovog termina; “balkanski identitet” se veoma često vezuje za “tursko” (otomansko) nasleđe kao negativno i uobičajeno je da se posmatra kao suprotstavljen Evropi i kao sinonim za “anti-Evropu”, odnosno kroz odnos “civilizovanog i primitivnog”.

Upravo je kriza dezintegracije Jugoslavije aktualizovala pitanja kulturnih identiteta naroda koji žive u regionu i percepcije celog ovog regiona, što je uslovalo ponovno preispitivanje koncepta “Balkana” i “jugistočne Evrope” u svetlu tranzicionih (sistemskih), političkih, ekonomskih i ukupnih razvojnih promena.¹¹ U svetlu tih dešavanja, balkanskom nasleđu su pripisivane neke veoma negativne konotacije, stereotipi o okrutnosti, iracionalnosti, emocionalnom i necivilizovanom ponašanju.

Problemi sa stereotipima vezanim za termin Balkan u velikoj meri se mogu povezati i sa pitanjem postojanja zajedničkog, “balkanskog identiteta”. Baš ovi stereotipi se često upotrebljavaju kao argumenti o sličnosti, zaokruženosti ali i izdvojenosti ove celine u okviru Evrope. Marija Todorova daje detaljan prikaz i razvoj ovih stereotipa kroz vreme; ona navodi da je kod istoričara, njihov diskurs o Balkanu kao o geografskom i kulturnom entitetu bačen u zasenak diskursom koji tu konstrukciju koristi kao moćan simbol pogodno smešten izvan istorijskog vremena.¹² Mitovi o Balkanu su česti i već dugo prisutni, iako su dodatno intenzivirani posle ratova na teritoriji bivše Jugoslavije tokom devedesetih godina XX veka; iako je istorija JIE obeležena i pre toga čestim ratovima i sukobima, zbog čega se često označava kao “bure baruta”, ratovi devedesetih su dali posebnu težinu negativnoj konotaciji koja se odnosi na Balkan – stereotipi prisutni do tada dobili su svoju legitimaciju kroz ta dešavanja. Neki od stereotipa vezanih za Balkan su surovost, sirovost, necivilizovanost, despotizam, preterana emotivnost, ali s druge strane, Bal-

---

¹¹ Švob-Đokić N., *Balkans Versus Southeastern Europe*, in: Švob-Đokić N. (ed.) *Redefining Cultural Identities: Southeastern Europe*: collection of papers from the course on Redefining Cultural Identities: Southeastern Europe, Dubrovnik, 14-19 May 2001.; Zagreb: Institute for International Relations 2001. (Culturelink Joint Publication Series; No. 4), str. 40.

¹² Todorova M., op.cit., 54.

kanu se pripisuje i etiketa primitivnosti koja istovremeno predstavlja i izvesnu egzotičnost i privlačnost. Bitno je naglasiti ipak da su se ovi stereotipi tokom vremena menjali i da se ne odnose podjednako na sve nacije u regionu.

Bitna karakteristika ovog etiketiranja je što stereotipi ne dolaze samo “od spolja”, pre svega sa Zapada, nego i sami stanovnici zemalja za koje se smatra da pripadaju Balkanu odbijaju da se tako zovu i koriste sami naziv “Balkanac” sa negativnim konotacijama, kao što se koristi i od strane drugih kada se odnosi na Balkan; to jest Balkanac je negativna odrednica i u krugu samih “Balkanaca”. Isticanje “ne-balkanskog porekla”, takođe je često u regionu. Nasleđe koje se vezuje za Balkan i klasifikuje kao negativno je “tursko”, poteklo iz perioda otomanske vladavine. Često kao suprotnost tome ističe Austrougarska kao ono što nije balkansko; ističe se kao granica i “čuvena” severna granica Balkanskog poluostrva (Dunav i Sava), kao “dokaz” onih koji ne žele da budu svrstani u tu grupu. M. Todorova navodi da su izuzetak Bugari, koji jedini od svih balkanskih naroda “ozbiljno prihvataju svoje balkansko biće” kao i da nijedna druga balkanska književnost nije posvetila toliko hvale Balkanu kao Bugarska, tj. da Balkan kao tema i ne postoji ni u jednoj drugoj književnosti,¹³ ali da su balkansko ime i balkanski identitet čak i među Bugarima dvosmisleni i sekundarni u odnosu na pretenziju Bugara da pripadaju Evropi.¹⁴

Zbog svega toga, Balkan se pozicionira za Evropu kao *Drugi*, koji, iako joj geografski pripada, kulturno se razlikuje. Kao ilustraciju tog odnosa između Balkana i Evrope M. Todorova navodi da je u svakodnevnoj upotrebi u jugoistočnoj Evropi u XIX veku i tokom prve polovine XX veka, (što se još uvek može čuti među pripadnicima određene generacije), bila uobičajena fraza “ići u Evropu”. Ona i pojašnjava: “Kada su ljudi sa Balkana upotrebljavali reč “Evropa” da označe razliku u odnosu na Balkan, (...) Evropa je bila sinonim za napredak, red, blagostanje, radikalne ideje, to jest slika, ideal, Evropa kao vremenska kategorija (ako se vreme shvata kao razvoj) a ne Evropa

¹³ Ibid., 132.

¹⁴ Ibid., 136.

kao geografski entitet. Posle Drugog svetskog rata ta fraza je izbledela i praktično nestala sa onog dela Balkana koji je postao deo Istočne Evrope – tamo je zamenjena rečju Zapad: kada bi se upotrebila fraza “idem u Evropu”, ona se svodila na “Idem u Zapadnu Evropu”.¹⁵ Čak i posle 2000. godine, kada je ovaj deo uključen u proces evropskih integracija, “globalna pažnja” je usmerena na Balkan samo ako ostaje “egzotičan”, drugačiji i “etniciziran”; zbog toga, ona je stečena preko Kusturićinih i Žilnikovih filmova, muzičkog festivala trubača u Guči i sl.¹⁶

Zbog svega navedenog ostaje otvoreno pitanje da li se može definisati nešto kao “balkanski identitet”, a da on ne ostaje ipak nešto okrenuto prošlosti što se definiše kroz negativne konotacije, da li je moguće da balkanski identitet ne bude definisan kao “negativni identitet” i u kojoj meri balkanski identitet, ako se posmatra kao takav, može postati deo evropskog identiteta a u kojoj meri ostaje u sukobu sa samim osnovama evropskog identiteta?

S druge strane, ako i zanemarimo činioce koji otežavaju pozicioniranje regionalnog identiteta u slučaju JIE i ako ustanovimo da između nacija na Balkanu postoji dovoljna sličnost i ostali uslovi što omogućavaju da govorimo o objedinjujućem identitetu – “balkanskom identitetu”, problem nastaje ako uzmemo u obzir i to da činioce koji određuju kolektivni identitet jedne grupe, pored ostalog uključuju i “svest o pripadnosti” onih koji su tim identitetom obuhvaćeni – što predstavlja faktor koji je naglašen kada je u pitanju identitet.¹⁷ Ova komponenta konstituisanja identiteta u ovom slučaju nedostaje jer su baš oni koji se svrstavaju u ovaj region često i oni koji se najglasnije bune protiv toga i najnegativnije ga karakterišu, pa tako, pre svega u Hrvatskoj i u Vojvodini veliki deo populacije odbija da bude deo Balkana, a ovu odrednicu koriste nasuprot sebi, kao negativnu. Zbog toga se pre može uvesti pojam “ko-tradicije”, za koji B. Stojković navodi da “za razliku od pojma identiteta ne naglašava toliko svest o pripadanju, već polazi od

¹⁵ Ibid., 113.

¹⁶ Boze B., Buš B. i Dragičević-Šešić M., *Uprkos kulturnoj politici i mimo nje: praksa i strategija trećeg i četvrtog sektora u Beču i Beogradu* u: Majnhof U. H., Triandafilidu A. (ed.), *Transkulturalna Evropa*, CLIO, Beograd 2008, str. 198.

¹⁷ Stojković B., *Evropski kulturni identitet*, str. 65.

objektivno/naučno utvrđene zajedničke tradicije” i “uključujući i prostorno vremensku determinantu on se ne vezuje samo za prošlost već se odnosi i na budućnost regiona i njegove kulture”.¹⁸

Osim toga, pitanje postojanja regionalnog identiteta kada je JIE u pitanju, sa toliko često promenljivom političkom situacijom, nestabilnim i promenljivim stanjem pokazuje u kolikoj meri je i sam ovaj region nestabilna kategorija. To se može videti i posle ulaska Slovenije, a nakon toga i Rumunije i Bugarske u EU, čime se ostvarilo i znatno jače povezivanje u okviru Zapadnog Balkana (pre svega zemalja bivše Jugoslavije), koji počinje da predstavlja “novi” region. Na to su znatno veći uticaj imali politički faktori i regionalni pristup EU prema državama Zapadnog Balkana nego kulturni, ali to pokazuje i tendenciju okretanja zemalja koje su se priključile EU ka zemljama članicama, to jest zemlje koje su članice postaju prioritet za saradnju. Tako se stvaraju granice u okviru samog regiona JIE pa se time i ideja regionalnog identiteta menja, gubi na značaju – “Diverzifikacijom regiona na Istočni i Zapadni Balkan zemlje Istočnog Balkana (Rumunija i Bugarska) prihvaćene su kao prioritetne potencijalne članice EU; ostale zemlje regiona, osim Grčke i Turske, su u dužem vremenskom periodu delile istu političku sudbinu, dok su tokom tranzicije bile uključene u ratne sukobe ili su bile poprište ratnih razaranja, konfliktnih situacija i terorističkih delovanja, označene zemljama teških političkih hipoteka, odnosno zemljama koje svoj identitet temelje prvenstveno na nerešenim konfliktnim stanjima”.¹⁹ JIE, ako se tako posmatra, ne postoji kao jedinstven region, jer se linijama podela nastalim tokom 90-tih godina dodaju i nove, između ostalih i one stvorene kao posledice nejednakog tempa koje države imaju u okviru evropskih integracija. Tako imamo pojavu “šengenske zavese”, koja je postojala između zemalja u JIE koje su postale članice EU i onih koje to nisu; sada ponovo, ukidanjem viza za građane Srbije, Crne Gore i Makedonije, iza nje ostaju građani BiH i Albanije.

Različit međusoban odnos nacija na Balkanu može se ilustrovati i kroz primer istraživanja L. Šakaje “*Ste-*

¹⁸ Ibid., 65.

¹⁹ Dragičević-Šešić M. i Dragojević S., *Interkulturalna medijacija na Balkanu*, str. 61.

reotipi mladih Zagrepčana o Balkanu – prilog proučavanju imaginarne geografije”, na osnovu kog je napravljena podela na četiri zone kroz koje oni percipiraju Balkan:

- “1. Zona neposrednoga dodira i najbližega kulturnog/jezičkog kontakta – to je zona nepotpunoga drugog. U toj zoni nastaju najemotivniji odnosi, stoga je ona najaktivnije izvorište stereotipa (Srbija, Jugoslavija, BiH);
2. Zona ignorancije ili indiferencije – o njoj se vrlo malo zna, ali se na nju širi (generalizira) negativna slika nastala u prvoj zoni (Rumunija, Bugarska, Makedonija);
3. Zona izvan simboličko-vrednosnoga sistema, zona narušavanja kanona – zona potpunog drugoga (Turska, Albanija);
4. Ne-Balkan na Balkanskome poluotoku – jedina zona pozitivne percepcije (Grčka).”²⁰

Iako predstavlja istraživanje koje se odnosi samo na odnos jedne određene nacije i u okviru nje jedne generacije, ovaj primer u velikoj meri može da posluži kao pokazatelj neujednačenosti odnosa između država u regionu.

Položaj Albanije, kada se govori o kulturnom jedinstvu regiona, u velikoj meri je izdvojen. Saradnja sa ostalim državama u regionu je znatno manjeg intenziteta i ne samo da ne postoji kulturna saradnja nego ona nije ni postojala; posebno je problematičan položaj Albanije u kontekstu Zapadnog Balkana, ako se uzme u obzir da su sve ostale države bivše jugoslovenske republike koje sadašnje veze u velikoj meri grade na onim iz prošlosti.

Kod govora o identitetu postoji opasnost od isključivosti, posebno u ovom konkretnom slučaju. To može da se izbegne ako se govori o otvorenom, dinamičnom, pluralnom identitetu što uvažava sličnosti u okviru regiona, ali ih posmatra isključivo kao deo šireg evropskog identiteta, uz jasno poštovanje pojedinačnih, nacionalnih, etničkih, verskih i drugih identiteta. Zbog toga je važno ovu sredinu posmatrati sa

---

²⁰ Šakaja L., *Stereotipi mladih Zagrepčana o Balkanu – prilog proučavanju imaginarne geografije*, *Revija za sociologiju*, vol. 32, br. 1-2, 2001., str. 27; navedeno prema: Dragičević-Šešić M. i Dragojević S., *Interkulturalna medijacija na Balkanu*, str. 67.

njenim pluralnim identitetom bez pokušaja da se smesti u neki uži okvir, jer to vodi ka isključivanju drugih, bitnih aspekata ovog regiona. Osim toga, kada se govori o balkanskom identitetu ne treba zanemariti činjenicu da su kulturne veze u okviru ovog regiona specifične, ali su i deo širih kulturnih veza koje se ostvaruju sa drugim delovima Evrope. Tako sve zemlje jugoistočne Evrope sadrže i druge regionalne identitete osim balkanskog.²¹ Ako bi se insistiralo na postojanju neke vrste regionalnog identiteta, onda se o kulturnom identitetu ili bolje reći prepoznatljivosti može govoriti posebno ako se uzmu u obzir samo bivše jugoslovenske republike koje su nekada delile “zajednički kulturni prostor”.

Faktori povezivanja

Na uspostavljanje kulturne saradnje u regionu i na intenzitet ove saradnje između država utiču različiti faktori koji se delom nadovezuju i na pitanje o regionalnom identitetu. Ovi faktori se prepliću ali ne postoje između svih država u regionu. Kad i postoje, ne javljaju se istim intenzitetom. To su one karakteristike koje kulturnu saradnju u JIE čine drugačijom od saradnje država u regionu sa državama van njega. U ove faktore spada sličnost jezika u regionu, zajednička istorija, teritorija, svest o postojanju nekada zajedničkog kulturnog prostora, ali i zajednički ekonomski problemi i politička situacija (proces tranzicije, izolovanost u odnosu na EU), manjine i dr. Tako je interes država Zapadnog Balkana da što pre uđu u EU, uz zahteve za regionalnom saradnjom od strane EU, jedna od bitnih osnova na kojoj se razvija kulturna saradnja u regionu.

Ipak, kada se govori o ovim faktorima što naglašavaju sličnost između država, treba uzeti u obzir i to da baš sličnost može biti i faktor koji otežava kulturnu saradnju. Da je sličnost relativna stvar upadljivo je baš na primeru regiona JIE gde u zavisnosti od toga iz kog ugla se nacije i njihove kulture posmatraju zavisi i to u kojoj meri su slične, odnosno različite: “Koliko god nacije na Balkanu nastojale da se razlikuju od svojih suseda – jezikom, poreklom, religijom, istorijom... utoliko izgledaju sličnije nekom ko ih gleda od spolja i u odnosu na sve njih ima ekvidistancu. To

²¹ Ibid., 20.

se može nazvati fenomenom mozaika: što su elementi sitniji a posmatrač udaljeniji, mozaik izgleda homogeniji i obratno, ako mu se sasvim približi ili je čak deo njega – slika nestaje, odnosno razlaže se na dispartne elemente.”²²

Jezik je jedan od značajnih faktora koji je imao i ima uticaja na intenzivniju kulturnu saradnju među nekim zemljama u regionu. Jezik zadržava i posle 2000. godine u regionu prioritarno mesto kao “sredstvo povezivanja”. Srpskohrvatski odnosno hrvatskosrpski jezik je u bivšoj Jugoslaviji zauzimaao posebno mesto time što je predstavljao jezik koji je omogućavao sporazumevanje među građanima svih republika što su činile SFRJ, bez obzira na upotrebu slovenačkog, makedonskog i albanskog. Tako R. Bugarski navodi podatak da je srpskohrvatski predstavljao maternji jezik približno 75% ukupne ondašnje jugoslovenske populacije, čime daleko prednjači u SFRJ, i koji usvajaju kao nematernji mnogi u preostaloj četvrtini, bilo formalno ili neformalno.²³ Tako je srpskohrvatski jezik u bivšoj Jugoslaviji na neformalnom nivou služio u opštenju između predstavnika različitih jezika, imao je ulogu “*jezika šire komunikacije*”, jezika koji je funkcionisao kao “*saobraćajni jezik*”.²⁴

Zbog upotrebe zajedničkog jezika sve do kraja osamdesetih godina XX veka bila je omogućena nesmetana kulturna saradnja, pre svega između Hrvatske, BiH, Crne Gore i Srbije ali je to bilo moguće, mada u znatno manjoj meri, čak i u slučaju Makedonije i Slovenije. Uloga jezika nije i ne mora biti samo integrirajuća jer “jezički kontakti u uslovima višejezičnosti često prerastaju u *jezičke konflikte* – sukobe pri kojima jezik postaje važan simbol različitih etničkih, političkih, socijalnih, ekonomskih, administrativnih i drugih pripadnosti i interesa”.²⁵ Ovo je postalo posebno očigledno tokom i posle ratova devedesetih godina na prostoru bivše Jugoslavije, gde se jezik izdvojio kao jedan od najznačajnijih elemenata u izgradnji kulturnog identiteta kod novoosnovanih država, tj. kao element razlikovanja koji ima i ključnu

²² Stojković B., u: Semprini A., *Multikulturalizam*, str. 154.

²³ Bugarski R., *Jezici*, Beograd 2003, str. 98.

²⁴ Ibid., 70.

²⁵ Ibid., 90.

ulogu u konstituisanju nacije. U tim uslovima, u cilju izgradnje kulturnog identiteta, insistirano je na posebnosti jezika u odnosu na dotadašnji sprskohrvatski, pa se može govoriti o “strategiji jezičkog ekskluzivizma” – namernom, promišljenom opredeljivanju za one jezičke oblike koji su što je moguće više različiti od onih koje koristi druga etnička grupa, koja govori u osnovi istim jezikom.²⁶

Tako su u BiH danas službeni jezici bošnjački, hrvatski i srpski, u Hrvatskoj hrvatski jezik, a u Crnoj Gori crnogorski; istovremeno je s jedne strane odbačena ćirilica dok su u Srbiji započete priče o ugroženosti ćirilice, inicijative za očuvanje iste i pozivanje na korišćenje ćirilice kao jedinog poželjnog pisma u cilju očuvanja *jednog od najznačajnijih činilaca srpskog nacionalnog identiteta*. Pošto je ta tendencija razlikovanja ovih jezika pre svega uslovljena političkim faktorima, nesmetano sporazumevanje je i dalje moguće zbog velike sličnosti između njih. Ova mogućnost sporazumevanja i danas dozvoljava saradnju u vidu koprodukcija, bilo da su u pitanju filmovi, serije i sl., znatno olakšava pozorišnu saradnju zbog mogućnosti razumevanja, korišćenje literature bez prevođenja, što stvara prednosti u izdavaštvu i mogućnost da se plasiraju knjige i časopisi na široj teritoriji, akademske razmene i sl. (pre svega između Srbije, BiH, Crne Gore i Hrvatske). Mogućnosti za ostvarivanje dobre saradnje između zemalja bivše Jugoslavije postoje zahvaljujući brojnim zajedničkim karakteristikama, pre svega jezičkoj bliskosti; zahvaljujući tome, ona područja kulture čiji proizvodi podležu tržišnom plasmanu kao što su knjiga, CD i dr. mogu ponovo da funkcionišu kao zajedničko tržište.²⁷ Ipak, ove mogućnosti su posle 2000. godine u velikoj meri ostale neiskorišćene, otežane komplikovanim administrativnim procedurama, carinama i sl.²⁸

---

²⁶ Stojković B., *Kultura i civilno društvo u Srbiji 90-tih*, 423 u: *Potisnuto civilno društvo*, Beograd 1995.

²⁷ Dragičević-Šešić M. i Dragojević S., *Menadžment umetnosti u turbulentnim okolnostima*, Beograd 2005, str. 102.

²⁸ Jedan od primera korišćenja prednosti sličnih jezika je ostvarivanje sufinansiranja koprodukcija u okviru fonda za kinematografiju Saveta Evrope *Eurimaž (Eurimages)* koji je osnovan 1989. godine i ima za cilj da promovise evropsku filmsku industriju podsticanjem proizvodnje i distribucije filmova i jačanjem saradnje između profesionalaca, pored ostalog sufinansiranjem evropskih koprodukcija.

Drugi faktor koji se može izdvojiti je religija. Na multikonfesionalnom prostoru JIE ona predstavlja kako sponu između jednih tako i uzrok mnogih sukoba sa svima koji su druge vere, što je češći slučaj. Vera kao “most koji spaja” deo nacija u JIE često se ističe i još uvek je veoma naglašena i ima uticaja na uspostavljanje intenzivnije kulturne saradnje. To je slučaj sa Grčkom i Srbijom, čije je pravoslavlje često faktor međusobnog povezivanja. Istovremeno je religija i faktor koji povezuje zemlje iz regiona sa onima van njega, pa se posebno ističu rusko–srpske kulturne veze kao primer za tradicionalno dobru saradnju. Religija je takođe bila i jeste uzrok žestokih sukoba sa pripadnicima druge vere, konfesije u regionu, što je posebno došlo do izražaja tokom devedesetih godina, a i dalje je uzrok podeljenosti u BiH, gde je društvena povezanost još uvek “konfesionalno/ nacionalna” bez integrišućeg faktora što bi povezao pripadnike različitih konfesionalnih i nacionalnih identiteta u jedan “ujedinjeni” identitet.²⁹ Pošto je religija često jedna od ključnih komponenti u konstituisanju nacionalnog identiteta država u regionu, i u sukobima je bila jedan od ključnih faktora.

S obzirom na to da ove karakteristike ne postoje između svih zemalja, dakle da postoje u manjoj ili većoj meri u zavisnosti od toga o kojim državama u regionu govorimo, moraju se posmatrati samo kao pretpostavka ili osnova koja olakšava ili otežava bilateralnu, odnosno multilateralnu saradnju između država u regionu.

Osim navedenih faktora, treba istaći i značaj saradnje gradova, pre svega glavnih gradova. Ova tendencija uspostavljanja saradnje između metropola nije pojava koja se odnosi samo na region već pojava koja je mnogo šira, pre svega između evropskih metropola. Zbog toga možemo da govorimo o “metropolizaciji Evrope”, promeni koju doživljava Evropa od 60-tih godina XX veka i koja dovodi do formiranja središta koje se sastoji od mreže metropola što postaju ekonomski, socijalni i politički stubovi, koji dominiraju i kulturnom scenom Evrope, nudeći široku ponudu kulturnih sadržaja (muzeji, galerije, pozorišta i sl.).³⁰ Ovi gradovi imaju potencijal za realizaciju velikog

²⁹ Cvitković I., op.cit., 48.

³⁰ Dragičević-Šešić M. i Stojković B., *Kultura: menadžment, animacija, marketing*, Beograd 2007, str. 343.

broja različitih kulturnih sadržaja, pa je saradnja između njih često na mnogo višem nivou od saradnje država u celini. Ta pojava u regionu dobija specifičan oblik, pre svega kada govorimo o saradnji glavnih gradova bivših jugoslovenskih republika, između kojih su često i intenzivnije uspostavljane veze nego kada se posmatra saradnja dve države u celini, pa je tako kulturna saradnja, pojedinačnim inicijativama, posetama gradonačelnika i pozorišnim gostovanjima posle 2000. godine najpre obnovljena između grada, Beograda i Ljubljane, Sarajeva, Zagreba.

Osim toga, značajan faktor predstavlja i to da li se dve zemlje graniče, kao i da li pripadnici jedne nacije žive u drugoj, tj. da li postoji veliki procenat stanovnika jedne države koji čine nacionalnu manjinu u drugoj. Ovu pojavu imamo npr. u slučaju Rumunije i Srbije, koje ne samo da se graniče već značajan faktor u razvoju saradnje predstavlja i velik procenat nacionalne manjine u susednoj državi, pa to u velikoj meri određuje i prirodu kulturne saradnje, koja je tesno povezana sa kulturnim aktivnostima manjinske populacije i često se odnosi samo na pogranične delove države. Osim ovih oblika saradnje i zajedničkog učešća na nekim međunarodnim kulturnim manifestacijama koje okupljaju i umetnike iz regiona, saradnja Srbije sa Rumunijom ili Bugarskom se svodi samo na pojedinačne, povremene primere saradnje, bez neke unapred osmišljene, sveobuhvatne strategije. U velikoj meri se saradnja sa ovim državama svodi na festivale lokalnog karaktera u pograničnim delovima, folklorne svečanosti i tradicionalne manifestacije i skupove koje organizuju udruženja manjina uz podršku ministarstava kulture.

Bitno je naglasiti da ove dve karakteristike utiču i na uspostavljanje intenzivnije saradnje sa državama koje ne pripadaju isključivo regionu JIE, kao što je slučaj sa npr. saradnjom između Mađarske i Srbije, odnosno Vojvodine; s druge strane, Slovenija ne ostvaruje skoro nikakve veze sa, npr. Bugarskom, ali gradi jake kulturne veze sa državama Srednje Evrope.

Kulturna saradnja u regionu tokom istorije

Intenzitet kulturne saradnje u regionu je takođe bio promenljiv tokom vremena, što se pre svega može videti na primeru država koje su činile SFRJ, ali i ako

se analizira period pre 1989. godine u kom su značajnu ulogu u ostvarivanju kulturnih veza u regionu imali politički faktori, posebno posle Rezolucije Informbiroa 1948. godine i tokom pedesetih godina osnivanje Pokreta nesvrstanih i članstvo Jugoslavije u tom pokretu; s druge strane, među političkim faktorima koji su imali ulogu u ovom periodu je i stanje hladnog rata, kao i blokovska podela, koja se odrazila i na podele u regionu.

Za taj period zajednička karakteristika ovih zemalja, osim Grčke, je to što su sve bile socijalističke zemlje. Period socijalizma u SFRJ predstavlja fazu zajedništva pod zastavom “jugoslovenstva i bratstva i jedinstva”. Nakon toga, zemlje bivše Jugoslavije direktno su prešle iz faze socijalizma u fazu ekstremnog nacionalizma, jačanja verske netrpeljivosti, ekstremnog insistiranja na razlikama i, na kraju, rat – “Implozija socijalizma i krah komunističke ideologije imali su za posledicu regresiju balkanskih naroda na kulturološke matrice prošlosti, ponovno otkrivanje religijskih osnova nacionalnih kultura, ksenofobiju i zatvaranje.”³¹ I u drugim zemljama u regionu prelaz iz osamdesetih u devedesete godine doveo je do brojnih promena, sa krajem hladnog rata i blokovske podele ali i okretanjem većine bivših socijalističkih država novim evropskim integracijama i demokratskim promenama. U periodu koji je usledio nakon Drugog svetskog rata, iako su sve države ovog regiona osim Grčke bile pod komunističkim (socijalističkim) režimom, među njima su postojale znatne razlike. Tako je Albanija bila potpuno izolovana zemlja u okviru Istočnog bloka, pod totalitarnim komunističkim režimom, sve do pada komunizma, dok je u SFR Jugoslaviji bio na snazi “mekši, liberalniji” oblik socijalizma, sa većim slobodama u odnosu na Bugarsku i Rumuniju, a posebno na Albaniju, pa je važila za najtolerantniju komunističku državu. Rumunija i Bugarska su prošle kroz period veoma tvrdog komunizma (u Rumuniji čak totalitarni, a u Bugarskoj konzervativan, pod jakim sovjetskim uticajem).³²

³¹ Mitrović Lj., *Savremeni Balkan u ključu sociologije društvenih promena*, str. 65.

³² Dragičević-Šešić M., Suteu C., *Challenges of Cultural cooperation in Southeastern Europe: The internationalization of cultural policies and practices*, in: *The emerging creative industries in Southeastern Europe*, 85, 86; videti i <http://www.culturalpolicies.net/web/countries.php>

U periodu od 1991. godine, usledili su ratovi na području bivše Jugoslavije i buđenje ekstremnog nacionalizma u cilju legitimisanja nacionalnog identiteta što je za posledicu imalo “snažan proces retradicionilizacije”.³³ Tokom devedesetih godina, rat na prostoru bivše Jugoslavije prekinuo je mnoge kulturne veze i onemogućio saradnju, posebno kada je reč o kulturnoj saradnji Srbije sa zemljama u regionu.

Kada se govori o teritoriji bivše Jugoslavije, situacija po pitanju saradnje se razlikuje u periodu pre i u periodu posle potpisivanja *Dejtonskog mirovnog sporazuma*. Tokom devedesetih godina, jedna od osnovnih karakteristika kulture u Srbiji je njena izolovanost. SR Jugoslaviji su bile uvedene sankcije Ujedinjenih nacija koje su onemogućile kulturnu saradnju i razmenu sa drugim zemljama a koje su ukinute posle *Dejtonskog mirovnog sporazuma*. S druge strane, država je bila ne samo zatvorena od spolja već i iznutra, od strane autoritarnog režima koji je kontrolisao medije i postepeno preuzimao kontrolu nad većinom institucija. Sankcije, nedostatak komunikacije i izolovanost SR Jugoslavije u velikoj meri su dodatno doprinele razvoju ksenofobije i nacionalizma. Sve to je odseklo Srbiju od većine država u regionu ali i van njega.

Bitno je ipak naglasiti da su čak i tokom devedesetih godina i ratnih sukoba neki oblici kulturne saradnje postojali zahvaljujući inicijativama i zalaganjima pojedinaca i NVO, koji su se suprotstavljali nacionalističkoj i ksenofobičnoj retorici svojim zalaganjima da se saradnja održi i da se izađe i van granica, kako “spolja” tako i “iznutra” zatvorene države. Zbog toga je ovaj period u regionu obeležio i razvoj civilnog društva. Potpuni prekid saradnje od strane zvaničnih, državnih institucija praćen je inicijativama nevladinih organizacija, inicijativama pojedinaca i malih, nezavisnih umetničkih grupa sa svih strana, koje su pokušavale da sačuvaju i održe te veze. Zbog situacije tokom devedesetih godina u regionu, sa slabljenjem javnog sektora i sve većim brojem novoosnovanih NVO, civilni sektor je imao ključnu ulogu u uspostavljanju

---

³³ Hofman A., Tradicionalna kultura i dinamike oblikovanja nacionalnog identiteta u post-socijalističkoj Srbiji, u: *Identiteti i kultura mira u procesima globalizacije i regionalizacije Balkana*, str. 97.

ljanju saradnje u regionu. Podrška nevladinom sektoru od strane stranih fondacija i međunarodnih organizacija bila je veoma jaka u ovom periodu, kada su prioriteta i javnih i privatnih stranih fondacija bili razvoj civilnog društva i osnivanje i razvoj trećeg sektora, uključujući oblast kulture. Među onima koji uspostavljaju kulturnu saradnju u regionu ističu se u Srbiji tokom devedesetih godina nezavisni kulturni centri, *Centar za kulturnu dekontaminaciju* (1995), *REX* (1994) i dr. Osim toga, emisija *Most* radija *Slobodna Evropa* pokrenuta je 1994. godine, tokom rata, s namerom da uspostavi dijalog na području bivše Jugoslavije, u vreme kada su među zaraćenim zemljama, ne samo telefonske, nego i sve druge veze bile u prekidu.³⁴

S jedne strane, bliskost i sličnost kultura zemalja bivše Jugoslavije je znatno veća nego među ostalim državama u regionu, što je razumljivo jer su do devedesetih godina predstavljale delove iste države. Zbog toga, kad govorimo o periodu pre 1989. godine možemo govoriti i o postojanju “zajedničkog kulturnog prostora” u SFRJ. Međutim, zbog ratova i dešavanja tokom poslednje decenije XX veka ova saradnja je, u nekom širem obimu, čak i danas znatno otežana. Ratovi tokom devedesetih godina i danas predstavljaju značajnu prepreku za uspostavljanje kulturne saradnje u širem smislu među ovim zemljama, pošto su mnoga pitanja ostala otvorena. To utiče na kulturnu saradnju između njih u znatno većoj meri nego, na primer na ekonomsku saradnju. Zbog svega toga, najkompleksnija situacija, kada se govori o saradnji u regionu, odnosi se na države bivše Jugoslavije, koje moraju izgraditi ponovo dobrosusedske odnose i rešiti mnoga sporna pitanja u cilju uspostavljanja stabilne situacije u regionu.

U periodu posle 2000. godine, postepeno se ponovo inicira kulturna saradnja među bivšim republikama. Ni u periodu koji je usledio saradnja nije bila ujednačena, pa i posle 2000. godine među zemljama u regionu politički faktori imaju uticaja na povremeno

---

³⁴ Redakcija je preko svog studija u Minhenu a potom i preko studija u Pragu, uspostavljala telefonski kontakt između značajnih ličnosti političkog, kulturnog i javnog života iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Srbije, Crne Gore, Kosova, a povremeno iz Makedonije i Slovenije. Prvih sto dijaloga nastalih u toku rata objavljeni su 1998. godine pod naslovom *Most dijaloga, razgovori ratu usprkos* (april 1994 – jun 1997).

otežanu saradnju. Događaj koji je u velikoj meri negativno uticao na kulturne odnose posle 2000. godine (kada je Srbija u pitanju) je proglašenje nezavisnosti Kosova 2008. godine i priznavanje nezavisnosti novonastaloj državi od strane skoro svih³⁵ država u regionu, što je dovelo do narušavanja odnosa Srbije sa zemljama regiona. S druge strane, Slovenija je zbog nerešenih pitanja usporavala Hrvatsku u procesu evropskih integracija, a spor postoji i između Grčke i Makedonije zbog naziva makedonske države; sve to ukazuje na činjenicu da odnosi u regionu i posle 2000. godine po mnogo čemu ostaju složeni i protivrečni.

Obnavljanje saradnje u regionu posle 2000. godine u velikoj meri je uslovljeno procesom evropskih integracija, odnosno pritiskom “od spolja”. Svim zemljama regiona koje još uvek nisu postale članice je članstvo u EU prioritet, a u ovom periodu sve više jača svest u svim bivšim jugoslovenskim republikama da je međusobna saradnja jedan od osnovnih uslova da bi se to i postiglo. Zahtevi za saradnju se pre svega odnose na Zapadni Balkan posle ulaska Slovenije, Bugarske i Rumunije u Evropsku uniju.³⁶ S druge strane, uspostavljanje saradnje između država u regionu, pre svega Zapadnog Balkana, predstavlja i potrebu i nužnost. Konkretni faktori koji utiču na intenzivniju kulturnu saradnju između ovih država su i izdvojenost ovog regiona zbog nemogućnosti korišćenja prednosti članstva u EU, slična situacija u regionu po pitanju nedostatka finansijskih sredstava, zatim ostvarivanje mogućnosti sufinansiranja pri ostvarivanju saradnje na koprodukcijama i sl. Osim već navedenih razloga, države nastale dezintegracijom SFRJ imaju znatno manje kulturno tržište nego ranije; kulturno tržište SFRJ nudilo je mnogo veće mogućnosti za umetničko ostvarivanje i razmenu ideja. Zbog toga je saradnja sa susednim zemljama i ekonomski uslovljena. I pored toga, prvih godina posle 2000, inicijative za uspostavljanje saradnje između država nastalih dezintegracijom bivše Jugoslavije često su bile tumačene u bivšim republikama kao obnavljanje ideja

³⁵ Rumunija i BiH (sa republikom Srpskom) nije priznala nezavisnost a Grčka je zauzela neutralan stav.

³⁶ Slovenija je postala članica EU 2004. godine a Rumunija i Bugarska 2007. godine; samom promenom statusa došlo je do izvesnih izmena u jugoistočnoj Evropi.

jedinstvene SFRJ i negiranje razlika tek uspostavljenih i dalje osjetljivih nacionalnih identiteta i doživljavane kao opasnost po novostečenu samostalnost. Tako su ove inicijative bile meta kritika, često tumačene kao ideje srpske osvajačke politike, zbog čega su nailazile na jak otpor. Osim toga, mnoštvo spornih pitanja ostaje otvoreno i posle 2000. godine kao nasleđe iz devedesetih godina.

Posle 2000. godine i dalje najveći pomak, kada se govori o regionalnoj saradnji, ostvaruju inicijative trećeg sektora, podržane od stranih fondacija. I dalje se oseća nedostatak dijaloga i kulturne saradnje na državnom nivou, a njima “paralelni putevi komunikacije” ostaju i dalje najbolji način za uspostavljanje dijaloga između bivših jugoslovenskih republika. Zbog toga se stiče utisak da se “medijacija usmerena ka uspostavljanju dijaloga i kulturne razmene u situaciji prekinutih međuetničkih veza u regionu odnosi pre svega na povezivanje NVO aktivista, intelektualaca i umetnika koji u različitim sredinama pripadaju komplementarnim intelektualnim i umetničkim krugovima, a vezani su i zajedničkim interesom usmerenim ka prevazilaženju predrasuda, mržnje, izolovanosti, i svih drugih prepreka uspostavljenih tokom proteklih deset godina tranzicije i ratova na ovim prostorima”.³⁷ Treba naglasiti da se u Srbiji, ali i u drugim bivšim republikama, radi o jednom relativno uskom krugu ljudi koji intenzivno saraduju posle 2000. godine na povezivanju u region. Mnogi od njih su u tom smislu bili aktivni i tokom devedesetih godina. To su, pored ostalih: *CZKD*, *REX*, kojima se posle 2000. godine pridružuju i izdavačke kuće *Rende*, *V. B. Z.* i dr.³⁸ Ova mesta i pored svih političkih promena i dugo posle 2000. godine ostaju samo utočišta drugačijeg načina razmišljanja u odnosu na većinu.

Ono što predstavlja širu saradnju, van ovih krugova, su pre svega komercijalni projekti koji se odnose na

---

³⁷ Dragičević-Šešić M. i Dragojević S., *Interkulturalna medijacija na Balkanu*, str. 49

³⁸ Beogradska izdavačka kuća *Rende*, koja je osnovana 2000. godine, prva je počela na ovim prostorima da, u okviru svoje edicije *Ledolomac*, sistematski objavljuje savremena dela autora iz bivše Jugoslavije i to dela nove proze u cilju uspostavljanja prekinutih veza između bliskih kultura u regionu. Izdavačka kuća *V.B.Z.* iz Zagreba je osnovala svoja predstavništva u Ljubljani, Sarajevu i Beogradu.

različite oblike masovne kulture kao što su koprodukcije TV novela, *turbo folk* muzika i sl. Ovi oblici “kulturalne saradnje” su se pokazali kao mnogo brži i efikasniji od ostalih. Zanimljivo je da su se nesmetano širili između bivših jugoslovenskih republika čak i u periodu ratnih sukoba. Isto tako, u kratkom periodu posle 2000. godine svi kulturni kanali su otvoreni, kako za popularne ex-Yu zvezde, tako i za uspostavljanje saradnje na TV sapunicama i *reality show* programima; regionalni, jugoslovenski predznak utiče čak i na podizanje gledanosti. Koliko god da su nacionalisti sa svih strana bivših republika dizali glas protiv svega sa druge strane, oni su često predstavljali i najvernije konzumente ove vrste “kulturalnih” proizvoda koje nisu shvatali kao problem.

Pomak u odnosu na devedesete godine u regionu, pre svega između bivših jugoslovenskih republika, postoji i ogleda se u spremnosti država, konkretno ministarstava kulture, da iniciraju i podrže ovu saradnju sa susednim republikama, što je napredak u odnosu na potpuno nepostojanje sličnih inicijativa tokom devedesetih godina; ipak, i dalje je ovih inicijativa malo i njihov potencijal još uvek nije potpuno iskorišćen. Osim toga, i ove inicijative u koje su uključena ministarstva kulture često su inicirane od strane međunarodnih organizacija, pre svega UNESCO i Saveta Evrope.

Insistiranje na regionalnoj saradnji je jedna od osnovna politike EU prema državama JIE, to jest Zapadnog Balkana, još od sredine devedesetih godina.³⁹ Uloga Evropske unije u ponovnom uspostavljanju i jačanju saradnje između zemalja u regionu je velika, iako kulturna saradnja uglavnom nije posebno naglašena u okviru propisa koji se odnose na uspostavljanje regionalne saradnje. Kulturna saradnja pretežno spada pod nadležnosti Saveta Evrope; posredstvom Komisije za kulturnu saradnju Savet Evrope ostvaruje svoje ciljeve u oblasti kulture, obrazovanja i nauke.⁴⁰ “Regionalni pristup u širem smislu podrazumeva formulisanje i sprovođenje politike Evropske unije prema određenom susednom regionu.(...) S obzirom na specifičnosti pojedinih regiona, ciljevi regionalnog pristupa se obično ogledaju u jačanju mira i stabilnosti,

³⁹ Vodič kroz Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju, str. 55.

⁴⁰ Stojković B., *Evropski kulturni identitet*, str. 11.

razvoju demokratije i vladavine prava, poštovanju ljudskih i manjinskih prava te regionalnoj saradnji.”⁴¹

Odnos EU prema JIE i unapređenje odnosa između Evropske unije i država regiona uslovljeno je u velikoj meri unapređenjem regionalne saradnje i dobrosusedskih odnosa u regionu, dakle, međusobna saradnja se posmatra kao pretpostavka i uslov za bilateralne odnose zemalja sa EU. Iako predstavlja složen proces koji podrazumeva povezivanje na svim nivoima i u različitim oblastima, saradnja se prevashodno odnosi na saradnju u oblasti ekonomije, privrede, pravosuđa i sl. Iako nema primarni značaj, kulturna saradnja isto tako ima svoje mesto u okviru ponovnog uspostavljanja saradnje, pa bilateralne sporazume u regionu koji se potpisuju u oblasti energetike, saobraćaja i dr. prati i potpisivanje bilateralnih sporazuma koji se odnose na kulturnu saradnju. Treba naglasiti da je i u okviru prvih razvojnih faza onoga što će postati Evropska unija kultura bila ne samo zanezana, već i “namerno odbačana”, ograničavajući se na sektore ključne za ekonomiju, da bi u kasnijim fazama dobila na značaju sa *Deklaracijom o evropskom identitetu* iz 1973. godine i Tindemansovim izveštajem iz 1975. a posebno aktualizovano Maastrichtskim ugovorom (1992) i novim izazovima proširenja iz 2004. godine koje je pokrenulo nova pitanja unutrašnje kulturne raznolikosti.⁴²

Inicijative i procesi za regionalnu saradnju u JIE su *Regionalni savet za saradnju* (RSS), koji je od februara 2008. nasledio *Pakt stabilnosti za jugoistočnu Evropu* (PS JIE), čime je veći stepen odgovornosti prebačen na same zemlje regiona, *Proces saradnje u jugoistočnoj Evropi* (PrS JIE), *Inicijativa za saradnju u JIE* (SECI) i dr.⁴³ Regionalna dimenzija je naglašena i u okviru *Procesa stabilizacije i pridruživanja*, koji ima dve podjednako važne i međusobno uslovljene dimenzije – bilateralnu i regionalnu, a odnosi se na države Zapadnog Balkana.⁴⁴ Insistiranje na saradnji u regionu kao uslov za ulazak u EU u velikoj meri utiče na poboljšanje saradnje i okretanje zemalja međusobnoj saradnji.

⁴¹ Vodič kroz Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju, str. 51.

⁴² Sasateli M., Logika evropeizacije kulturne politike, u: *Transkulturalna Evropa*, str. 38-41.

⁴³ Više o tome na www.mfa.gov.rs., Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije.

⁴⁴ Više o tome u: *Vodič kroz SSP*, str. 51-52. Ovo se danas pre svega odnosi na države Zapadnog Balkana.

Zaključak

U regionu JIE postoje različiti faktori koji utiču na uspostavljanje kulturne saradnje. Iz svega navedenog može se zaključiti da je kulturna saradnja u regionu veoma neujednačena i da se njen intenzitet menja u zavisnosti od perioda koji se analizira, ali i u zavisnosti od toga koje zemlje analiziramo. Dok neke zemlje uspostavljaju izuzetno intenzivnu i raznoliku kulturnu saradnju, druge zemlje skoro uopšte međusobno ne saraduju.

Specifičan slučaj u regionu predstavljaju zemlje bivše Jugoslavije na čiju saradnju utiču faktori koji su kontradiktorni – s jedne strane zbog veza koje su postojale tokom istorije između zemalja bivše Jugoslavije u izvesnoj meri postoji nešto što bi se moglo nazvati “autohtonom” težnjom za saradnjom u okviru regiona. S druge strane, kao posledica ratova tokom devedesetih godina ova saradnja se još uvek teško uspostavlja. Prepreke u vidu spornih pitanja, koje se odnose na rešavanje pitanja ratnih zločina, vraćanja imovine, pored ostalog i vraćanja kulturnih dobara i dalje postoje. Sve to u mnogo većoj meri utiče na kulturnu saradnju i otežava je, nego što utiče na ostvarivanje ekonomske saradnje. Osim toga, između ovih država postoji i dalje osećaj ugroženosti sopstvene kulture i jezika, odnosno identiteta od strane sličnih kultura u regionu i nastojanje da se dokaže različitost u odnosu na njih, pa često imamo i pojavu namernog insistiranja na razlikovanju od suseda po pitanju jezika, porekla i sl.

Kada se analizira saradnja svih zemalja u regionu može se zaključiti da veliki uticaj na intenziviranje ove saradnje posle 2000. godine imaju politički faktori, odnosno regionalni pristup u okviru evropskih integracija, za koji se može reći da je u odnosu na ostale faktore najčešće od presudnog značaja za uspostavljanje saradnje. Politika uslovljavanja od strane EU odnosi se na uspostavljanje saradnje, pre svega, u okviru Zapadnog Balkana na putu ka EU, što je i jedan od uslova za članstvo.

Zbog toga je situacija sasvim drugačija kada se uporedi saradnja u koju su uključene i ostale države regiona: Rumunija, Bugarska i Grčka, koje su postale članice EU. U odnosu na međusobnu saradnju koju uspostavljaju zemlje bivše Jugoslavije, saradnja sa

ovim državama se razlikuje. Ova saradnja je tesno povezana sa kulturnim aktivnostima manjinske populacije i često se odnosi samo na pogranične delove dveju država. Kada isključimo faktor manjina i graničenja dve zemlje, saradnja između ostalih država je znatno manjeg intenziteta pošto se javlja i tendencija okretanja zemalja koje su se priključile EU ka zemljama članicama, pa zemlje koje su članice postaju prioritet za saradnju.

LITERATURA:

- Bugarški R., *Jezici*, Čigoja štampa: XX vek, Beograd 2003.
- Dragičević-Šešić M. i Stojković B., *Kultura: menadžment, animacija, marketing*, Clio, Beograd 2007.
- Dragičević-Šešić M. i Dragojević S., *Menadžment umetnosti u turbulentnim okolnostima*, Clio, Beograd 2005.
- Dragičević-Šešić M. i Dragojević S., *Interkulturalna medijacija na Balkanu*, OKO: Sarajevo 2004.
- Majnhof U. H., Triandafilidu A. (ed.), *Transkulturalna Evropa*, Clio, Beograd 2008.
- Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije,
<http://www.mfa.gov.rs>
- Mitrović Lj., *Savremeni Balkan u ključu sociologije društvenih promena: (prilozi sociologiji globalnih i regionalnih procesa)*, Beograd: Centar za jugoistočno evropske studije, Niš: Centar za balkanske studije: Sven, 2003.
- Mitrović Lj., Zaharijević D., Gavrilović D. (ed.) *Identiteti i kultura mira u procesima globalizacije i regionalizacije Balkana*, Filozofski fakultet u Nišu, Niš 2007.
- Pajević M. (ur.), *Vodič kroz Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju*, (drugo dopunjeno izdanje), ISAC Fond, Beograd 2008.
- Stojković B., u: Semprini A., *Multikulturalizam*, Clio, Beograd 2004.
- Stojković B., *Evropski kulturni identitet*, Službeni glasnik, Beograd 2008.
- Stojković B., *Kultura i civilno društvo u Srbiji 90-tih u: Potisnuto civilno društvo*, Eko centar, Beograd 1995.
- Švob-Đokić N. (ed.) *Redefining Cultural Identities: South-eastern Europe: collection of papers from the course on Redefining Cultural Identities Southeastern Europe*, Dubrovnik, 14-19 May 2001.; Zagreb: Institute for International Relations, 2001. (Culturelink Joint Publication Series ; No. 4)
- Švob-Đokić N. (ed.) *The emerging creative industries in Southeastern Europe: collection of papers from the course on*

JELENA MIHAJLOV

“Managing Cultural Transitions in Southeastern Europe-Impact of Creative Industries”; Inter-University Centre, Dubrovnik, 8-15 May 2005.; Zagreb : Institute for International Relations, 2005. (Culturelink Joint publication series; No.8)

Todorova M., *Imaginarni Balkan*, Beograd 2006.

Vujadinović D. (ed.), *Mobility of artist and cultural professionals in South Eastern Europe*, Balkankult fondacija, Beograd 2009.

Jelena Mihajlov

Beograd University, Faculty of Political Sciences

REGIONAL CULTURAL COOPERATION IN SOUTHEAST EUROPE

Summary

The progress of renewing different forms of cooperation in the Southeast Europe region, especially as a part of European integrations, has instigated ideas for this project. The project analyses the cultural cooperation among the Southeast Europe countries, and the focus is on analyzing the cultural connections and cooperation among the countries of former Yugoslavia. The target of the project is to analyze the mechanisms of establishing the cooperation in this region, which represents the specific cultural unit within Europe, and to indicate whether the cooperation in this region differs from the cooperation among the other countries out of this region, and to what extent, i.e. to specify the differences of connections established in this region. The notion of Southeast Europe is not used in purely geographical sense in this project: it matches the geographical territory of Southeast Europe, but also refers to the countries that were chosen on the basis of their cultural connections. That way they form cultural relatively defined, distinctive region. Therefore, the specificity of this cooperation was crucial for this choice. Additionally, the project analyses to what extent the existence of mutual cultural identity in this region can be discussed.

Key words: Southeast Europe, region, cultural cooperation, identity, Western Balkans